

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРАЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024.11 (1)
қаңтар-наурыз
ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Голден Кэти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University). (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Канзас университеті. (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Кәкенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ө. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография,
археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромилл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Zelvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology” of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-IA dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies. (Kazakhstan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Matyazhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 1, pp. 67–82, 2024
Journal homepage: <https://edu.e-history.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.91
УДК 933.161.1
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_37_1_67-82

ABYLAI AND HIS RELATIONSHIP WITH THE MANCHU DYNASTY IN THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY

Olzhas Ualikhanuly Berkinbayev^{1*}

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., Almaty, 050010 Republic of Kazakhstan)
Master of Social Sciences
 <https://orcid.org/0009-0009-6037-3793>. E-mail: berkinbayev.o@gmail.com

*Corresponding author

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024
© Berkinbayev O.U., 2024

Abstract. *Introduction.* This article highlights the complex and multifaceted history of territorial conflicts between the Kazakh rulers and the Qing authorities, focusing on the events that took place in the middle of the 18th century. Special attention is paid to the moment of arrival of the first Qing embassy in the Kazakh lands in the summer of 1755 and subsequent diplomatic and military interactions between the parties, especially in the context of events related to the leader of the Dzungarian uprising Amursana. *Goals and objectives* of this study is to deeply analyze the political, social and military relations' dynamics between the Kazakh Khanate and the Qing Empire, identify the factors that contributed to the escalation or resolution of the conflict, as well as to understand the role of individuals in these processes. *Results* of the study suggest a new understanding of the historical events of that time, coverage of little-studied aspects of the relationship between the parties, as well as an analysis of the consequences of these relations for regional history. *Conclusions* of the work are aimed at emphasizing the relevance and necessity of studying this topic not only for historians, but also for the general public interested in the history of Central Asia and its interaction with neighboring states and cultures. The importance of this research is due to the desire to understand the complex processes of formation of national identity, state borders and interethnic relations in the region.

Keywords: Kazakh rulers, Qing authorities, territorial conflicts, Dzungarian Khanate, Abylai Khan, Amursana, Qing Empire, interstate relations, Central Asia, national identity, diplomacy, military strategy, regional history, Abilpeyiz

Acknowledgments. The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «The history of Northern Kazakhstan from ancient times to modern times» (Registration number: BR 21882225).

For citation: Berkinbayev O.U. Abylai and his relationship with the Manchu dynasty in the middle of the XVIII century // Electronic scientific journal "edu.e-history.kz". 2024. Vol. 11. No. 1. Pp. 67–82. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_67-82

АБЫЛАЙ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДА МАНЬЧЖУР ӘУЛЕТІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

Олжас Уәлиханұлы Беркінбаев^{1*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Әлеуметтану ғылымдарының магистрі

 <https://orcid.org/0009-0009-6037-3793>. E-mail: berkinbayev.o@gmail.com

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Беркінбаев О.У., 2024

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада XVIII ғасырдың ортасында болған оқиғаларға назар аудара отырып, қазақ билеушілері мен Цин билігі арасындағы аумақтық қақтығыстардың күрделі және көп қырлы тарихын баяндалады. Бірінші Цин елшілігінің 1755 жылдың жазында қазақ жерлеріне келу сәтіне және тараптар арасындағы кейінгі дипломатиялық және әскери өзара іс-қимылға, әсіресе жоңғар көтерілісінің жетекшісі Әмірсамен байланысты оқиғалар контекстінде ерекше назар аударылады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Қазақ хандығы мен Цин империясы арасындағы саяси, әлеуметтік және әскери динамиканы терең талдау, шиеленістің өршуіне немесе шешілуіне ықпал еткен факторларды анықтау, сондай-ақ осы процестердегі тұлғалардың рөлін түсіну болып табылады. *Зерттеу нәтижелері* сол кездегі тарихи оқиғаларға жаңа түсінік беруді, тараптар арасындағы қатынастардың аз зерттелген аспектілерін қамтуды, сондай-ақ осы қатынастардың аймақтық тарихқа әсерін талдауды ұсынады. *Жұмыстың қорытындылары* осы тақырыпты тек тарихшылар үшін ғана емес, сонымен қатар Орталық Азия тарихына және оның көрші мемлекеттермен, сондай-ақ, мәдениеттермен өзара әрекеттесуіне қызығушылық танытатын қалың жұртшылық үшін зерттеудің өзектілігі мен қажеттілігін атап өтуге бағытталған. Бұл зерттеудің маңыздылығы аймақтағы ұлттық бірегейлікті, мемлекеттік шекараларды және ұлтаралық қатынастарды қалыптастырудың күрделі процестерін түсінуге деген ұмтылыспен байланысты.

Түйін сөздер: Қазақ билеушілері, Цин билігі, аумақтық қақтығыстар, Жоңғар хандығы, Абылай хан, Әмірсамен, Цин империясы, мемлекетаралық қатынастар, Орталық Азия, ұлттық бірегейлік, дипломатия, әскери стратегия, өңірлік тарих, Әбілпейіз

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің ИРН BR21882225 «Солтүстік Қазақстанның көне заманнан қазіргі заманға дейінгі тарихы» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруды орындау шеңберінде дайындалған.

Дәйексөз үшін: Беркінбаев О.У. Абылай және оның XVIII Ғасырдың ортасында маньчжур әулетімен қарым-қатынасы // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 1. 67–82 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_67-82

АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ В СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКА

Беркинбаев Олжас Уалиханулы^{1*}

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Магистр социальных наук

 <https://orcid.org/0009-0009-6037-3793>. E-mail: berkinbayev.o@gmail.com

*Корреспондирующий автор

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Беркинбаев О.У., 2024

Аннотация. *Введение.* Данная статья освещает сложную и многогранную историю территориальных конфликтов между казахскими правителями и цинскими властями, акцентируя внимание на событиях, происходивших в середине 18 века. Особое внимание уделяется моменту прибытия первого Цинского посольства в казахские земли летом 1755 года и последующим дипломатическим и военным взаимодействиям между сторонами, особенно в контексте событий, связанных с лидером джунгарского восстания Амурсаной. *Цель и задачи* данного исследования заключается в глубоком анализе динамики политических, социальных и военных отношений между Казахским ханством и Цинской империей, выявлении факторов, способствовавших эскалации или разрешению конфликта, а также в понимании роли личностей в этих процессах. *Результаты* исследования предполагают новое осмысление исторических событий того времени, освещение малоизученных аспектов взаимоотношений между сторонами, а также анализ последствий этих отношений для региональной истории. *Выводы* работы направлены на подчеркивание актуальности и необходимости изучения данной темы не только для историков, но и для широкой общественности, интересующейся историей Центральной Азии и ее взаимодействием с соседними государствами и культурами. Важность данного исследования обусловлена стремлением к пониманию сложных процессов формирования национальной идентичности, государственных границ и межнациональных отношений в регионе.

Ключевые слова: Казахские правители, цинские власти, территориальные конфликты, Джунгарское ханство, Абылай хан, Амурсана, Цинская империя, межгосударственные отношения, Центральная Азия, национальная идентичность, дипломатия, военная стратегия, региональная история, Абильпейз

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему: «История Северного Казахстана с древнейших времен до новейшего времени» (регистрационный номер: BR 21882225).

Для цитирования: Беркинбаев О.У. Абылай и его взаимоотношения с маньчжурской династией в середине XVIII века // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 1. С. 67–82. (На каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_67-82

Кіріспе

Қазақ билеушілерінің Цин билігімен аумақтық қақтығыстары Жоңғар хандығының құлауы және толық жойыла басталуымен шиеленісе түскені белгілі. Осылайша, 1755 жылдың жазында қазақ жеріне Цин империясының елшілігі аяқ басып, Абылай сұлтан қанат жайған жерге жетеді. Алғашқы Цин елшілігі Абылайдың ордасына басып алынған Жоңғар хандығымен шекара мәселесін шешер кезде Шуньдэнь мен Даюн басшылығымен келген еді. Император Цяньлун

Әмірсананы елшілерге беруді талап етті (Хафизова, 1989: 76). Шүндэн мен Даюнның баяндамасына сәйкес Абылай елшілерді құрметпен, шын жүректен қарсы алып, олар кері қайтқанда өз елшісін Ілеге дейін ілестіріп жібереді. Цин әулетінің императоры жаңа шекаралық жерлерге қатысты мәселелердің тез шешілуін қалады. Өз кезегінде Абылай император әскерлерінің Жоңғар хандығын басып алуын мойындамай, аман қалған жоңғарлар көтерілісінің басшысы Әмірсанаға қолдау көрсете бастады. Қазақтар бұрын жоңғарлар басып алған ата-баба жерінің бір бөлігін қайтаруға үміттенді.

1756 жылы көктем келісімен қазақ жасақтары әскери көмек көрсету үшін жоңғар өлкелеріне тереңдей енді. Цяньлуннің «қажымас қайрат пен даңқты» ұранын ұстанған император Айсиньгёро Хунли бұл хабарды алған бойда дереу қазақ жеріне әскер жібереді. Цяньлун Орта жүз жеріне шабуыл жасау үшін оңтүстік және шығыс бағыттарға әскер жіберуге бұйрық берді. Цин императоры Абылайдан 1755 жылы Циндерге қарсы шыққан көтерілісші Әмірсананы беруді қатаң талап етті. 1756 жылдың көктемінде император әскері Жоңғарияға басып кіргенде, Әмірсана қазақтарға қарай қашып, Абылайдан қорған табады (Әкімбеков, 2018: 127).

Бұл зерттеудің маңыздылығы сонымен қатар сыртқы қауіптер мен ішкі қақтығыстардан туындаған аймақтағы саяси өзгерістерге халықтардың аман қалу мен бейімделу механизмдерін тереңірек түсінуге ықпал ететіндігінде. Қазіргі халықаралық қатынастар контекстінде осы тарихи оқиғаларды зерделеу қақтығыстардың алдын алу және бейбітшілік орнату үшін ұлттар арасындағы диалогтың, дипломатияның және өзара түсіністіктің маңыздылығы туралы құнды сабақтарды ұсына алады. Осылайша, Жоңғар хандығының құлауы тұрғысынан қазақ билеушілері мен Цин билігі арасындағы аумақтық қайшылықтарды зерттеу тек академиялық қызығушылық қана еместігі айқындалады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеуде тарихи оқиғаларды талдауға кешенді көзқарас қарастырылған, ол архив құжаттары, дипломатиялық хат алмасу, сондай-ақ осы тақырыпты зерттеген тарихшылардың ғылыми еңбектері сияқты бастапқы дереккөздерді зерттеу мен салыстыруды қамтиды. Зерттеу мақаласын жазуда тарихи, салыстырмалы-тарихи және проблемалық-хронологиялық әдістерді қолданылды, бұл қазақ билеушілері мен Цин билігі арасындағы аумақтық қайшылықтардың себептерін, барысы мен салдарын тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Зерттеу мақсаттарына жету үшін мақалада баяндалған оқиғалар дамуының негізгі тенденциялары мен заңдылықтарын анықтау жолында XVIII ғасырдағы тарихи оқиғаларды зерттеуші ғалымдардың бірқатар еңбектері мен Ресей империясының сыртқы саясат архиві, Орынбор облысының мемлекеттік архиві мен Омбы облысының тарихи архиві қойнауларындағы құнды құжаттар пайдаланылды. Ғылыми еңбекті орындау барысында тарихи зерттеулер жүргізудің талдау, ретроспективтілік, баяндау, тарихи-салыстырмалы, сипаттау, қорытындылау әдістері де қолданылды.

Талқылау

Цин императорының Абылайдан өзіне қарсы шыққан жоңғар ақсүйегі Әмірсананы беруді қатаң талап етуі, императордың қазақтарға кезекті дипломатиялық өкілдік жіберіп, Әмірсананы ұстап, Цин билігіне беруді талап етеді. Бұған дәлел, Абылайға 1756 жылы 1 сәуірде жолданған хатта императордың қазақтардың жақында «варварлардың» шапқыншылығынан зардап шеккенін, жоңғарлардың қазіргі жағдайына оң көзқараспен қарау керектігі айтылады. Сондай-ақ, ол Цин империясына қарсы көтеріліске қатысушыларды паналау қақтығыс тудыруы мүмкін екенін ескерткен қазақ-қытай тарихи қарым-қатынасының күрделі кезеңі орын алады (Хафизова, 1989: 81–82). Беделді де ықпалды Әмірсананы тұтқындауға үлкен көңіл бөлген Цин империясының сыртқы саясаты архив құжаттары мен деректерге, публицистикалық еңбектер

мен тарихи зерттеу жұмыстарына сүйеге отырып, жоңғар мемлекетінің жаңадан жаңғыру мүмкіндігі де сөз болады. Абылай ханның жоңғар билеушісінің саяси келбетін сақтап қалуға ұмтылысын байқалады. XVII ғасырда жаулап алған маньчжурлар таратқан Цин империясының сыртқы саясатының негізіндегі – қытай центризмі жазылады (Сулейменов, Моисеев, 2001: 78). Цин империясына қарсы түрлі айла-тәсілдерді пайдалана отырып, бейбіт қарым-қатынастарды сақтап қалғысы келген Абылай еңбегі осы мақалада сөз болады (Аяганов, 2003: 31).

Абылай ханның нәтижесінде, әр түрлі айла-амалмен, сылтаулармен одақтасы Әмірсанаға опасыздық жасамауға тырысқандығын Цзянцзюнь Дарданның әскери кеңеске қазақ тұтқындары – Шұлық пен Аралбайдан алған мәліметтерінен және императордың 1756 жылғы 4 қазандағы қазақ жерінен әскерлерді шығару туралы бұйрығынан көруге болады. Баяндамада біздің ойымызды растайтын Абылайдың Цин патшалығына қарсы соғысу ниеті жоқтығына Цин әскери басшысын сендірген сөздері келтірілген. Керісінше, оның айтуынша, Әмірсананы іздестіру кезінде оған Цин әскерлері шабуыл жасады, ол енді оңай олжаға ұқсады, оны ұстау қиынға соқпайтын болды (Хафизова, 1989: 216).

Одан әрі Цин тарапы Абылайдың түрлі сылтаулармен көтеріліс басшысын бермей отырғанын егжей-тегжейлі және мұқият баяндады. Әскери кеңеске берілген баяндамада Цин әскерлерінің алға жылжуын әдейі баяулату ұсынылды. Бұл жағдай қазақ халқын үлкен қауіпке ұшыратуы мүмкін еді (Хафизова, 1989: 108).

Шығыс жақтан бастап келе жатқан Цин әскері Әмірсана мен қазақ батыры Қожаберген басқарған жасақтарға тап болды. Оңтүстік бағытта жасақтар Абылай сұлтан мен Бөгенбай батыр бастаған жасақтармен қақтығысты. Бірқатар шайқастарды Цин жасақтарының қазақ даласына тереңнен аяқ басуы бәсеңдетіп, ұтылған уақыт қазақ ауылдарының шайқас болған жерден қарсы бағытта қоныс аударуына және жүздеген мың руластарын өлім мен тұтқыннан құтқаруға мүмкіндік берді. 1755 жылы қытайлардан ығысқан қалмақтар мен жоңғарлардың жерін Абылайдың өз иелігіне қайтарып алғаны жазылады (Андреев, 1998: 36).

Абылай мен қытайлар арасындағы осындай шайқастардың бірі туралы Сібір губернаторы В. Мятлев 1756 жылы 27 қазанда Ресей империясының Сыртқы істер алқасына жасаған баяндамасында қазақтар аз ғана шайқасып, санының аздығына байланысты шегінуге мәжбүр болған деп жазады: «Қырғыз-қайсақ тұтқынынан шыққан киелі Жоңғар жерінде шоқынған қалмақтар Кубин Акдыев, Полвана Халваев, Түбеж Маряхалов, Бика Манкуевтердің айтуынша қырғыз-қайсақтарға қарсы көптеген моңғол әскерлері төніп, олар қуғынға аттанды, ал қырғыз басшысы Абылай-сұлтан өз әскерімен сол моңғолға қарсы шайқаспақ болып, Нұра-Есіл шатқалында кездесті, олар сол жерде шайқасып, адам аздығынан Абылай моңғол күштеріне қарсы тұра алмай, ұлыстарымен Жайық-Торғай шатқалына қарай қашады» (РИССА. 113-қ. ЗД. 1755–1757. 113/1-т. 4-іс. 539-п). Қазақ жасақтары түрлі айла-шарғылар мен шабуылдар арқылы оңтүстік пен шығыс бағытынан ілгерілеген Цин әскерінің күштерін біріктіруге мүмкіндік бермеді. Сондықтан император Цяньлунның әскерлері алдағы суық қыстың кесірінен кері қайтуға мәжбүр болды.

Келесі жылдың жазында, 1757 жылдың 29 маусымда император Әмірсананы тез арада ұстап беруді талап етіп, Ұлы және Орта жүздерге арнайы елшілік жіберуді бұйырған жарлық шығарды. Бұл жарлық бойынша император Әмірсананы сенімсіздігі мен тұрақсыздығы үшін «қарақшы» деп атап, қазақтар оның тұзағына түсіп қалуы мүмкін деген қауіпін білдірді (Хафизова, 1989: 115–116). Бұл императорлық жарлықта көндіру әрекеті, қорқыту, тіпті марапаттау ұсынысы да бар: Әмірсана бастаған жоңғарларды толығымен жоюға шешім қабылдаған Цин империясына Әмірсана әлі де үлкен қауіп төндірсе керек.

Абылай Цин протекторатын қабылдағысы келетінін көрсетіп, айла жасауға бел буды. Біріншіден, Қазақ хандығының аумағына Цин шапқыншылығын тоқтату қажет болды. Екіншіден, Абылай Жоңғария жерінің бір бөлігіне көз тікті. Бұл Қазақ хандығының сақталып қалуы, ата-баба

көшпелі жерлерін қайтару мәселесі шешіліп жатқан кез еді (Сирик, 2020: 6). Осыған орай, 1757 жылы 31 тамызда қазақ сұлтаны Император Цяньлунға хат жолдап, Цин империясы ұсынатын ұлы өркениетке қосылуға ниет білдірді (Ерофеева, 2014: 289). 1757 жылдың қыркүйегінде Бейжінде қазақ елшілігі қабылданды (Хафизова, 1989: 141). Осылайша қытай билігінің қолынан князь титулын алған Абылай өзінің айлакер әрі мәмілеге келе білетін талантты билеуші екен көрсетті (Кенесарин, 1992: 55). Абылай ханның алысты ойлайтын стратег және келешекті көре білген көреген екені байқалады (Бекмаханов, 2010: 31).

Цин императорының адамдары Әмірсананы тез арада ұстап беруді талап етіп, Абылай тұрағына жіберілді. Келіссөздер күздің аяғына дейін жалғасты. 1757 жылы 19 қарашада өз адамдарының Абылаймен жүргізген келіссөздері туралы Чжао-Хуэй былайша баяндады, сұлтан өз кезегінде Цин әскерлерін қазақ жерінен шығару туралы қарсы талаптарды алға тартып, Әмірсана оның қолында емес екенін айтқан: «Абылай көтерілісші Әмірсананың қоршаудан қалай құтылғанын егжей-тегжейлі айтып берді. Біз қарақшы Әмірсана қолға түспейінше қазақ шекарасынан әскерлерді шығару мүмкін емес деп жауап бердік... Біз: «Сіз көптен бері бұл істі созып, қарақшыларды бізге бермей отырсыз, сондықтан көмек үшін әскерлер жібергіміз келеді. Алайда, қоныстарыңызды үркітіп аламыз деп қорқып, алдын ала хабарлап отырмыз... Абылай бір күннен кейін кездесеміз деп уәде берді... Келесі күні тағы кездесеміз деп келістік. Сол күні Абылай ауырып қалдым деген хабармен бір кісі жібереді. 10 күннен аса кездесе алмадық, сол себепті қасындағы сенімді адамдарымен хабарластық, олар Абылайдың Әмірсанаға антпен байланғанын айтты... Абылай бала-шағасымен, бауырларымен ант берді. Сол күннен бастап Абылаймен 10-нан астам рет кездестік...» (Хафизова, 1989: 129–130). Кейінірек Абылай Әмірсананың Ресей империясына қашып кеткені туралы хабарлайды. Көріп отырғанымыздай, Абылай Әмірсанаға біраз міндеттеме жүктеп, олармен кездесуден қашып, уақыт ұтып, Цин депутаттарын қажытуға тырысқан.

1757 жылы Цяньлун Орта жүз қазақтарының өкілі ретінде Абылай сұлтанмен тікелей келіссөз жүргізу үшін елшілік миссиясын жібереді (Опума, 2014: 55). Абылаймен келіссөздердің бірінші кезеңі қазақ даласына тығылып қалған Әмірсананы ұстап алу мәселесіне арналды. Содан кейін келіссөздердің екінші жартысында Цин-Қазақ қарым-қатынастарын дамытуға қатысты проблемалар талқыланды. Абылай Цин патшалығымен қарым-қатынастың қазақ қоғамында ешқандай бақылау орнату мен қайта құруды білдірмейтінін біліп, қазақ рулары мен тайпалары тізімін, қазақ ақсүйектері өкілдерін ұсыну және лауазым беру жөнінде өте белсенді келіссөздер жүргізді. Жоңғар мәселелерін шешуге байланысты елшілік миссия қазақ-цин қарым-қатынасының негізін құрады.

1757 жылғы елшілік құрамында Орта жүзге Цин әулетінің ханзадасы, цинванның ұлы Ерке-Шара келді. Цинван лауазымы «Бірінші дәрежедегі Ұлы князь немесе Қан бойынша Ұлы Князь» атағын императордың ұлдары мен ағалары иеленді (Опума, 2014: 56). Ерке-Шара ұзақ уақыт Жоңғар хандығында болып, Абылай тұтқынға түскен кезде Галдан Цереннің ордасында болды. Олар бір жерде шамамен 2–3 жыл өмір сүрді және Цяньлун олардың бір-бірімен достық қарым-қатынас орнатқанын білді. Сонымен қатар, Ерке-Шара Абылайдың мінезін жақсы түсінетін. Осыған байланысты император Ерке-Шараға және Әмірсананы басып алуды басты мақсат еткен осы елшілік миссиясына үлкен үміт артты. Онсыз империя мен қазақтар арасындағы қарым-қатынас туралы келіссөздерге кірісу туралы сөз қозғалуы мүмкін емес еді. Негізінде, әуелінде, елшілер Абылай ордасына келгеннен кейін көп уақыт Әмірсана мәселесімен айналысты, егер қарақшы Әмірсана қолға түспесе, қыс таяп қалғандықтан, қазақ қоныстарын талқандау керек болды (Хафизова, 1989: 137). Алайда Абылай Әмірсананың елінде жоқ екенін тағы да мәлімдеп, балалары және ағаларымен ант берді (Хафизова, 1989: 145). Елшілік миссиясы Абылайға жеткенде Әмірсананың кетіп қалғаны рас. Әмірсана 1757 жылы 8 тамызда Семейге жетіп, Ресей билігінің қорғауында болды. Содан 31 тамызда Тобылға келіп, 2 қыркүйекте шешек

ауруынан қайтыс болды (Onuma, 2014: 60).

Сондай-ақ ханзаданың ұлымен бірге Абылайға елшілік миссиясының басшылары Чжао-Хуй және Нусан атты маньчжурлық екі жоғары дәрежелі ту ұстаушысы келді (Onuma, 2014: 60). Бұл 1750 және 1760 жылдардағы Цяньлунның оңтүстік жорықтарында императорлық эскорт командирлері ретінде қызмет еткен императордың әскери шенеуніктері еді. Екеуі де маньчжурлық Сары ту орденінен шыққан; екеуі де жоғары жалақысы бар және тәжірибелі дала командирлері, сондай-ақ әскери қамтамасыз ету бойынша сарапшылар болды; және екеуі де Цяньлун (1755–1759) жорықтарында алдыңғы шебінде болды (Michael G. Chang, 2015: 13). Олар Абылаймен 1757 жылы 5 қыркүйекте кездесті, Нұсан сұлтанның тұлғасы мен болмысын былайша сипаттайды: Абылай қырық жас шамасында, бойы аласа, жақ сақал қойған. Оның ақылды мінезі бар және бәрін анық түсіндіреді (Onuma, 2014: 60).

Олар кейіннен лауазым мәселесіне көшті. Абылай қазақтардың Цин империясына «бағынуының» нәтижесінде олардың ежелгі әдет-ғұрыптары өзгереді деп қауіптенді. Атап айтқанда, ол Цин атағын алуға және киім-кешек пен бас киімді өзгертуге қарсы болды. Нұсан оған үкіметтің өз әдет-ғұрыптарын енгізбейтінін түсіндіріп, Ерке-Шараның моңғолдардың халха үлгісіндегі киімдерін кие беруі оның шындықты айтып отырғанына дәлел болды (Onuma, 2014: 69). Абылай Чжао-Хуэй, Нұсан және Ерке-Шарамен келіссөздер кезінде Цин империясымен қарым-қатынас орнату қазақ қоғамында үлкен өзгерістерге әкелмейтінін анық түсінді. Оның үстіне Цин императоры берген атақ Абылайдың беделін арттыруы әбден мүмкін еді. Әрине, циндік хань титулының қазақтар арасындағы дәстүрлі хан титулынан айырмашылығы болды, оны Император Цяньлун Абылайға арнаған жарлығында ерекше атап өтті. Алайда Цин атағы кейіннен оның қазақ қоғамындағы ықпалының беделін арттырудың тиімді құралы болып шықты. Ерке-Шара Абылайдың қасында 5 ай болып, 1758 жылы қаңтарда Цяньлунның жарлығымен шекараға оралды.

Келесі елшілік 1758 жылы келіп, нәтижесінде қазақтар Цин патшалығымен Шығыс Тянь-Шяньдағы Ерен Қабырға деген шатқалда сауда жасау туралы келісімге келді. Сібір губернаторы Ф. Соймоновтың 1759 жылғы 30 қыркүйектегі Сыртқы істер алқасына жасаған баяндамасынан қытайлардың дипломатиялық өкілдіктеріне жауап ретінде Абылайдың да Бейжіңге елшілерін жібергені белгілі (РИССА. 113-қ. 3Д. 1759: 113/1-т. 2-іс., 185–186-п.). Осы баяндаманың мәліметтеріне сүйене отырып, келесі бірқатар қорытындылар жасауға болады. Біріншіден, Цин империясына Абылайдың туысы Ұрыс сұлтан бастаған дипломатиялық өкілдік жіберілді. Екіншіден, бұрынғы Жоңғар мемлекетінің жерінде орналасқан Ерен-Қабырға аймағында қытайлармен сауда жасау туралы алдын ала келісім жасалды. Цин тарапы әлі Ресей империясының бодандығына кірмеген қазақтарды және басқа да көрші халықтарды бодандыққа қабылдауға әрекет жасады.

Ұзақ дипломатиялық келіссөздер үдерісі басталды. Абылай 1757 жылдан бері Цин империясымен тату-тәтті қарым-қатынаста болғанына қарамастан, ол осы елдің қол астындағы урянхиялықтарға жиі шабуыл жасап, Цин билігінің наразылығын тудырды. Сөйтіп, империя Іле өзені аңғарында және Тарбағатайда бекініс шептерін салуды жалғастырды. 1760 жылы 9 наурызда император Цяньлун әскерлерінің урянхайларға шабуыл жасауына байланысты Абылайға елшілік жіберу туралы әскери кеңеске жарлық шығарды. Жарлыққа сәйкес император қазақтардың Урянхайға жасаған шабуылдары туралы хабарламаларды тексеруді бұйырды, сонымен қатар шабуылдарға Абылайдың жеке қатысуы туралы мәліметтердің растығына күмән келтіреді. Үрімжідегі үздіксіз келетін қазақтармен қазіргі сауда-саттық бірқалыпты жүріп жатқандықтан, қазақтар тарапынан мұндай әрекеттер орын алмау керек еді (Хафизова, 1989: 172).

1760 жылы мамырда урянхайлардың ұрлануына ашуланған Цин тарапының ашуын көрген Абылай Цин жағын тыныштандыруға тырысып, император Цяньлунға жазған хаттарында

оларға адалдық пен құрметін білдіреді (Ерофеева, 2014: 301).

1760 жылы 5 шілдеде Цин елшісі Наван Абылай сұлтанның Қылшақты өзенінің бойындағы қосына келеді, бұл туралы аудармашы Ф.Гордеев Троицк бекінісінің коменданты полковник П.П. Роденге хабарлаған (ООМА. 1-қ. 1-т. 89-іс. 245–250-п.). Аудармашының хабарламаларынан қазақ-цин қарым-қатынасының біраз жай-жапсарын білуге болады. Біріншіден, Абылай тұрағында қазақтар ұрлап кеткен урянхай азаматтарын, қалмақтарды және малды қайтару мақсатында Циннің дипломатиялық өкілдігі болды. Екіншіден, олар осы ұрлауға қатысқан қазақтардан зардап шеккендерге келтірілген шығынды өтеуді талап етті. Қытай тарапы шарттары орындалмаған жағдайда, соғыс болады деп қорқытты. Келіссөздер барысында тұтқындардың шын мәнінде қазақтарда екені белгілі болды, бұл кезде 2 урянхай тұтқыны елшілерге басып кірген, елшілер оларды жаңа қазақ қожайындары күшпен қайтаруға әрекеттенген кезде қарудың күшімен қорғап қалған. Оның үстіне елші қасындағы адамдарымен бірге Сырдария өңіріндегі Әбілмәмбет ханға аттанған.

Қазақ билеушілері сол кезде Цин империясының қысымына ұшырай бастаған Шығыс Түркістанның мұсылман халқымен белсенді байланысқа түсе бастады. Мұны 1760 жылы 10 сәуірде Абылай сұлтанның төлегіт Райымбектің орыс аудармашысы Я. Гуляев пен князь И. Ураковқа 1760 жылы 10 сәуірде Орта жүзге Шығыс Түркістаннан елшілер келгені туралы берген мәліметтерінен көруге болады. Әбілмәмбет хан мен Абылай сұлтанға Қашқар мен Жаркент қожаларынан «шабармандар» келгенін, олардың Цин әскерлеріне қарсы күресте адамдармен және жылқылармен қамтамасыз ету немесе қытайлармен жылқы саудасын тоқтату мәселесінде көмек сұрағаны белгілі болды. Бірақ олар жауап алмаған, Абылай көктемде бұл мәселені талқылау үшін Әбілмәмбет ханға бармақ болды (РИССА. 112-қ. 1760. 122/1-т. 4-іс. 72-п.).

Қазақтар мен қытайлар арасындағы салыстырмалы түрде бейбіт қарым-қатынастар аясында қырғыздар мен өзбектердің біріккен жасақтарының маньчжур-цин әскерлеріне қарсы тұтас шайқастары болғаны туралы Тара қаласының тұрғыны А. Шиховтың 1760 жылғы 30 тамыздағы Сібір әскери шебіндегі әскерлер қолбасшысы генерал-майор И.И. Веймарнның кеңсесіне берген куәлігінен белгілі (ООМА. 1-қ. 1760: 233–234-п.).

Бұл құжаттан Шығыс Түркістанның мұсылман қалаларын қытайлар жаулап алу кезінде кейбір басшылардың Орта Азия қалаларына қашып кеткені, олардың соңынан 9 мың адамдық Цин отряды жіберілгені белгілі болады. Бірақ олардың алдынан өзбектер мен қырғыздардың біріккен әскерлері шығып, соңғылары 7 мыңға дейін қытайды өлтірген. Қырғыздар мен өзбектердің жасақтары 100 мыңға жуық әскерден құралған еді.

Император Цяньлун қазақтардың урянхайларға жасаған жорықтарын тоқтату үшін 1760 жылы 18 қарашада Абылай сұлтанға жазған грамотасында Цин империясына бағынышты урянхайлықтарға шабуыл жасауға біржола тыйым салды (Хафизова, 1989: 21). Бұл жарлықтан мынаны аңғаруға болады: қытайлар қарақшылықпен қазақтардың айналысқанын анықтады. Енді қазақтар шабуылдар нәтижесінде қолға түскен Цин империясына бағынышты малдар мен адамдарды қайтара бастады. Бұдан былай Циндік Қытай ойраттардың қазақтарды мазаламайтынына кепілдік берді.

Одан кейінгі жылдарда Жоңғарияға циндік қауіп кейінге ығысқан тұста қазақтар циндік қауіп өздеріне қарсы төну мүмкіндігін қарастырды, мұны Звериноголов бекінісіндегі қолбасшы, секунд-майор Д.Скотиннің Сібір корпусының қолбасшысы – бригадир К.Л. фон Фрауендорфқа 1758 жылғы 1 сәуірде жазған баяндамасы дәлелдейді. Баяндамадағы мәліметтерге қарағанда, қазақтар император Цяньлун әскерлерінің шабуылынан қауіптенген, сондықтан орыс бекіністеріне жақынырақ қоныс аударуды көздеген (РИССА. 113-қ. 3Д, 1759. 74–75-п.). Сонымен бірге, бұл хатта тағы бір нәрсе көрінеді: Ресей империясы 1752–1755 жылдары қазақ жерінде салынған Новоишимская желісінің жаңа бекіністері аймағындағы белсенділіктен

қорқып, бұл қауіпке біршама күмән келтірді.

Бұл жағдай сол кездегі қазақтар мен Цин империясы арасындағы байланыс әрекеттерінің күшейгенінен байқалады. Осыған байланысты Ресей империясы қазақтар мен Цин империясы арасында тұрақты саяси байланыс орнатуға жол бермеу шараларын жасады. Бұл Сыртқы істер алқасының Орынбор губернаторының міндетін атқарушы А.И. Тевкелев пен кеңесші П.И. Рычковқа 1758 жылғы 6 мамырдағы Цин үкіметінің қазақ ақсүйектерімен саяси байланыс орнату әрекеттеріне тосқауыл қою шаралары туралы жарлығынан байқалады. Абылай сұлтан Цин империясымен бітімге қол жеткізіп, өзара елшілік алмасу туралы баяндады. Бітім 1757 жылы маусым айының басында Аягөз өзені маңындағы Айғыз және Айсантық шатқалдарында жасалды (РИССА. 3-қ. ЗД. 1758. 122/1-т. 3-іс. 7–16-п.). Сондай-ақ, келіссөздер нәтижесінде тараптар Ерен-Қабырға деп аталатын шатқалда сауда ұйымдастыруға келісті.

Сол екі арада 1758 жылы жоңғарлардың толық талқандалу кезеңінде Абылайға бағынышты қазақтар мен Цин империясы арасындағы қарым-қатынастар өте жақсы дамыды, мұны Сібір губернаторы Ф.И. Соймоновтың Сыртқы істер алқасына 1758 жылы 14 шілдеде жасаған баяндамасы айқын дәлелдейді. Қытайлар қазақтарды өздерінің жақтастары деп санады және Әмірсана мен Цин әулеті арасында соғыс болған жағдайда қазақтар олардың жағына шығады деп есептеді. Цин әскерлерінің қолбасшылығына жасалған баяндамада келтірілген мәліметтерге қарағанда, Әмірсананың Ресей империясында екенін білген, осыған байланысты оны әскери күштермен табуды жоспарлаған, ал қазақ көшпелілері сол кезде Ресей шекараларына жақын жерде орналасуы керек болған (РИССА. 113-қ. КҚД. 1758. 113/1-т. 4-іс. 220–221-п.).

Кейде Абылай Әмірсананың қайтарылуы мен тұтқындалуына қатысты Цин императорына қатысты ұстанымын Ресей империясына «ашық» көрсетті. Бұл оның Орынбор губернаторының міндетін атқарушы А.И. Тевкелевке 1758 жылы 22 шілдеде Әмірсанаға да, жоңғар қашқынын құтқаруға тырысқан Ресей империясына да үзілді-кесілді қарсы болған Цин үкіметімен қарым-қатынасы туралы жазған хатынан айқын көрінеді. Оның айтуынша, Әмірсананы Цин үкіметіне беруді талап ету үшін Цяньлун елшісі Ресей империясына жіберіледі, ал одан бас тартқан жағдайда император күш қолданады (РИССА. 3-қ. КҚД. 1758. 122/1-т. 3-іс. 99–99-п.).

Ресей империясы бұл ақпаратқа сенбеді деп ашық болжауға болады және ол міндетті түрде екі рет тексерілді. Барлаушылар мен тыңшылар, мысалы, тексерістен өткен бұхарлар немесе татарлар арқылы өзара тексеру жүргізілді. Орынбор губерниялық кеңсесінің елшісі Мурзалеі Шиховтың «ертегісінде» Абылайдың Цин сарайымен елшілік байланыс орнатқаны және 1758 жылы 29 тамыздағы аймақтағы саяси жағдай туралы айтылады. Мурзалеі Шихов, өзіне белгілі деректер бойынша, Абылай Цин бодандығын 1757 жылдың көктемінде қабылдады. Цин әскерлері Абылайдың көшпелі лагерлерінен Баркөл маңында екі ай қашықтықта орналасты. Іле өзенінде елді мекен болмаған, бірақ Цин әскерінің пошта бекеттері құрылып, олар да егістік жерлерді өңдеген. Қазақтарға Цин елшілері келді, олар Шиховтың айтуы бойынша Абылай сұлтанды, Құлсары мен Құлақ батырларын күтіп Әбілмәмбет ханмен қоныстанды (РИССА. 6-қ. КҚД. 1750. 122/1-т. 6-іс. 36-39-п.).

Бұл хаттан Ресей патшалығының Қазақ хандығында да, көршілес елдерде де болып жатқан оқиғаларды жақсы білгенін аңғаруға болады. Біріншіден, 1757 жылы Абылай Цин бодандығын қабылдады. Екіншіден, империяның қазақтармен қарым-қатынасы қиындаған жағдайда оларға қарсы бағытталған әскері болды. Үшіншіден, орыстар қытайлардың әлсіз қаруланғанын білді. Төртіншіден, бұрын жоңғарлар жайлаған жаңа жерлерде қытайлар әлі бекіністер салмаған. Бесіншіден, қазақтар мен қытайлар арасында елшілік байланыстар болған (РИССА. 4-қ. КҚД. 1750. 122/1-т. 4-іс. 23–24-п.).

Одан кейінгі жылдары қазақтар мен Циндік Қытай арасында екі жақ мүдделі болған ұзақ дипломатиялық келіссөздер басталды. Сонымен, 1759 жылы 8 наурызда Мамық пен

Базар қазақтары Орынбор губерниялық кеңсесіне жазған хаттарында Абылай сұлтан Цин императорынан құрмет пен сыйлықтар алғанын хабарлайды. Оның үстіне олар қазақ сұлтанының қол астындағылардың өмірін сақтап қалу үшін Цин империясымен бітімге келгенін, соның арқасында Император Цяньлунның үлкен ықыласына ие болғанын хабарлады (ООТА. 1-қ. 1-т. 1-іс. 189–190-п.). Оның үстіне дәл осы ақпаратшылар ресейлік тарапқа Абылай сұлтанның бейтарап позиция ұстанғаны және Ресей мен Цин империялары арасында әскери қақтығыс болған жағдайда қандай да бір тарапқа көмек көрсетуден бас тартқаны туралы өте маңызды хабарды айтты: «бірақ өзінің жеке сақтығын қорғады» (ООТА. 1-қ. 1-т. 1-іс. 189–190-п.).

Бұл ретте қазақ ханы Әбілмәмбет пен Абылай сұлтан қытайлармен күрделі келіссөздер жүргізгенін Орынбор губерниялық кеңсесінің Сібір корпусының бригадирі К.Л. Фрауендорфқа 1759 жылғы 23 наурызда жолдаған промемориясынан байқауға болады. Әрине, басты мәселе қазақтардың жоңғарлар қаңырап бос жатқан жерлерінде еркін жүріп-тұруы туралы болды. Оның үстіне Ресей империясы қытайлардың бұрынғы жоңғар жеріне енуіне жол бермеу мәселесінде қазақтарды пайдалануға мүдделі болды. Бұл туралы 1759 жылы 11 ақпанда императрица II Екатерина генерал-майор Тевкелев пен алқа кеңесшісі Рычковқа жарлық шығарған болатын (ООТА. 1-қ. 1-т. 1-іс. 230–231-п.).

Әрине, Ресей империясы мен қазақтардың мүдделері іс жүзінде сәйкес келді: Ресей империясы Цин империясын Жоңғарияға жібергісі келмеді, ал қазақтар бір кездері жоңғарлар басып алған өздерінің ата-баба жеріне жетуді көздеді.

1760 жылдың аяғында қытайлықтардың тұрағына Жолбарыс сұлтан бастаған қазақ елшілігі жіберілді. Бұл ресейлік ортада күмән тудырды. Бірақ олар Сібір әскери шебінің қолбасшысы генерал-майор Веймарн мен Абылай сұлтанның жақын серігі, старшина майор Байжігіт арасында 1761 жылы 1 қаңтарда Циндік Қытайға қазақ елшілігін жіберудің себептері туралы әңгімелесу кезінде таратылды. Абылай Орта жүз халқының Барақ батырмен бірге жоңғар қалмақтарының орнына империяның қол астындағы Садат болысынан шыққан урянхайлықтарды абайсызда басып алуына байланысты ағасы Жолбарыс сұлтанды делегациямен бірге Цин империясына жібереді. Жолбарыс сұлтан тұтқынға алынған цин бодандарының барлық табылғандарын империяға қайтаруға аттанды (Хафизова, 1989: 181). Осыдан Абылайдың кезінде қазақтар айдап кеткен урянхайлықтарды елге қайтару мәселесін реттеу үшін Цин билеушісіне өз адамдарын жібергенін көреміз. 1761 жылы Цин императоры жаза ретінде қазақтарға Аягөз өзенінің оңтүстігіндегі жайылымдық жерлерді пайдалануға тыйым салды, бірақ бұл олардың Тарбағатайға көшпелі жолымен жүруіне әлі де кедергі бола алмады.

Сол жылы қазақтарға орыс тағына деген адалдығын бірнеше рет дәлелдеуге тура келді: Ресей империясы Абылайдың Циндік Қытаймен жиі араласатынына алаңдады, мұның дәлелін Жолбарыс сұлтанның 1761 жылғы 28 желтоқсандағы Абылайдың Цин билігімен қарым-қатынасы және оның Ресей бодандығы туралы антына адалдығы жөніндегі Омбы қорғанына хабарламасынан көруге болады (Хафизова, 1989: 182). Бұл хаттан қазақ сұлтанының орыс тағына адалдығы, Цин бодандығын алуға ниетінің жоқтығынан басқа Қытайлармен сауда жасайтын Тарбағатай, Ирен Қабырға және Іле өзені маңындағы бірқатар жерлерді атайды. Оның үстіне Цин империясы қазақтарға Аягөз өзенінің арғы жағына көшіп қонуға тыйым салғанын жариялады. Сол әңгімеде Жолбарыс қазақтардың қытайлармен ешқандай хат-хабары болмағанын, Цин империясына елші жібермейтінін баяндайды. Әрине, бұл жерде қазақтар ашықтан-ашық қулыққа басып, Ресей тарапын шатастырған: мұны осы кездесуге дейін де, одан кейін де ондаған елшіліктерді растайтын көптеген архив құжаттарынан байқауға болады.

Сөзіміздің растығына көп ұзамай Бейжіңге жаңа елшіліктің жөнелтілуі де дәлел, оны Тобыл губерниялық кеңсесі жанындағы «Шетелдік өтініштер жөніндегі» комиссияның Сыртқы істер алқасына 1763 жылғы 29 шілдеде жолдаған Абылай сұлтанның кезекті елшілігі және Жоңғарияда Цин отарлауының барысы туралы баяндамасынан білуге болады. (Хафизова, 1989: 37).

Бұл құжаттан Цин бекіністерінің бұрынғы жоңғар жерінде салынғанын, жаулап алған жерлерді ұстап тұру үшін әскерлер орналасқанын анық аңғаруға болады. Бұл өлкеге қытайлар бастаған бұрынғы жоңғар тұтқындары (қалмақтар) да жіберілді. Жоңғарларды империяға адал ету үшін Цин шенеуніктері ұлтаралық некелерді енгізе бастады, жоңғарларды қытай әйелдерімен, ал қытайларға жоңғар әйелдерін берді, осылайша жоңғарлардың ассимиляциясы басталды. Барлық қазақ елшілеріне әрқашан сый-сияпаттар үйіліп төгілді, бұл қазақ өкілдерін өзіне қаратуға деген ұмтылыс болды (Хафизова, 1989: 193–195). Айтпақшы, бұл елшілікті Сұлтанмәметтің немере ағасы Ұрыс сұлтан басқарды. Бұл елшілікке Нұралы хан мен оның ұлы Ералыдан келген депутаттар қосылды (РИССА. 4-қ. ҚҚД. 1758. 113/1-т. 4-іс. 121–122-п.).

Зерттеу нәтижелері

Ресей империясы қазақ билеушілерінің Циндік Қытаймен жақындасу әрекеттерін ауыр қабылдағанына қарамастан, хандар мен сұлтандар циндік елшіліктерді қабылдауды жалғастыра берді. Бұл башқұрт старшинасы Қ. Қазанбаевтың 1765 жылғы 2 қарашадағы Орта жүздің көшпелілер қосындарын аралап, Абылай сұлтанның ордасына Цин елшілігінің келгенін өз көзімен көрген куәлігінен анық байқалады. 1767 жылы Абылайдың Цин империясына жіберген делегациясы 2000 сом ақшалай бағаланған сыйлықтармен оралды. Старшинаның айтуынша, жоңғарлар аумағында бекіністер салынып, ауылдар мен әскерлер орналасқан. Сондай-ақ, Цин әскерлері басып алған екі Қашқар қаласы азат етілгені, ал Цин билеушілері өлтірілгені, енді империяның жазалаушы отрядтарын жібергені белгілі болды (Хафизова, 1989: 212–214).

Шекара мәселелерін шешу үшін қазақтар елшілерін миссиямен жіберуді қолға алды. Бұған Петр-Павел бекіністерінің қолбасшысы генерал-майоры П. Девицтің Сібір корпусының қолбасшысы генерал-лейтенант И.И. Шпрингерге Абылай сұлтанның Цин империясына елшілігінің қайтып оралғаны және оның 1765 жылғы 10 қазандағы Дуррани империясымен соғысы туралы хабарларының бірі дәлел (ООТА. 1-қ. 1-т. 1-іс. 137, 199-п.).

Бұл хаттан мынаны аңғаруға болады: кейбір қазақ ақсақалдары мен батырлары Ресейге мезгіл-мезгіл ақпарат беріп тұрған, шамасы, тегін емес. Ал Абылай сұлтан жіберген елшілік Цин империясынан оралды. Үшіншіден, Цин императорының ауғандармен соғысқаны туралы ақпарат алынды (ООТА. 1-қ. ҚҚД. 1-т. 1-іс. 137, 199-п.).

Қазақ-қытай қатынасында жоңғарлардан азат етілген жайылымдық жерлерге байланысты әскери қақтығыстар жиі болып тұрды. Мұны Сібір губернаторы Ф.И. Соймоновтың 1763 жылғы 15 қаңтардағы қазақ-цин қақтығысы туралы Сыртқы істер алқасына берген баяндамасынан, Сарысу өзені маңындағы көшпелілер лагерінде қытайлар Қазбек би мен Қабай биге бағынышты қазақтардың едәуір бөлігін тұтқынға алғанын көруге болады. Аудармашы Гордеев пен көпес Возмилов талаптан кейін империядан көптеген адамдар мен ұрланған жылқылар қайтарылмағанын хабарлады (РИССА. 1-қ. ҚҚД. 1763. 122/1-т. 1-іс. 1–12-п.).

Қазақтар мен қытайлар арасындағы жер дауы Цин империясымен қиын қарым-қатынаста болған басқа елдердің назарын аудармай тұра алмады. Осыған байланысты Орта Азиядағы өзбек билеушісі Ирдан би қазақтармен әскери одақ жасамақ болды. Мұны Ирдан бидің 1764 жылғы 13 тамыздағы циндерге қарсы одақ туралы Абылайға жазған хатынан көруге болады (Хафизова, 1989: 202–203-п.).

Бірқатар дипломатиялық келіссөздерден кейін 1767 жылы император Цяньлун қазақтардың Цин бодандығын қабылдап, жайылымдық жерді пайдаланғаны үшін алым-салық төлегеніне айырбас ретінде Тарбағатай мен Іле өзені бойында көшіп қонуға рұқсат берді. Бұған Цяньлунның 1767 жылғы 17 ақпандағы әскери кеңеске жарлығы дәлел, оған сәйкес егер қазақтар Цин қарауылдары шебінен әрі көшіп қонған жағдайда, жылқы және басқа да мал түрінде жайылымдық жер ақысын алу туралы Абылайға хат жолдау керек еді (Хафизова, 1989: 214–215-п.).

Кейде қазақтар мен өзбек билеушісі Ирдан бек арасындағы қарым-қатынас шиеленісе түскен кезде Абылай сұлтан әскери көмек көрсету туралы өтінішпен Бейжіңге елшілік жіберіп отырды. Абылайдың немере інісі Дәулет-Гирей сұлтан 12 адамнан тұратын елшілік құрамында барды. Бұған 1767 жылы 14 қазанда Орта жүзден оралған башқұрттар Қ.Абзанов пен оның жолдастарының куәлігі дәлел (Хафизова, 1989: 219).

Біздіңше, Абылайдың өзі Цин империясының қазақтарға әскери көмек көрсетпейтінін біліп, бұл істің сәтті өтетіне сенбеген. Күткендей: 1767 жылы 21 қазанда Император Цяньлуннан Абылайға қазақтар да, қоқандықтар да императорға бағынышты болғандықтан Қоқан хандығымен соғыста әскери көмек көрсетуден бас тартатыны және оның бұл мәселеге араласпайтыны туралы хат жіберілді (Хафизова, 1989: 220–221). Одан кейінгі жылдары да Ресей империясы қазақ-цин қатынасының дамуын, оның ішінде орыс тілмаштары арқылы бақылап отырды. Осылайша, аудармашы М.Араповтың 1769 жылғы 17 наурыздағы мәліметінен Орынбор кеңсесінде Әбілмәмбет хан мен Абылай сұлтанның Цин сарайымен сауда және елшілік байланыстары туралы мәліметтер алынды (Хафизова, 1989: 116).

Цин әскерлерінің қолбасшылары жоңғар зайсаны Қайсысарыны іздеді, қазақтар ол жоқ деп жауап береді. Сондай-ақ циндердің талаптарының қатарында Абылайдың оларға көмек көрсетуі, Орта Азияның бірқатар қалаларын – Самарқанд, Ташкент, Бұхара және басқа да елді мекендерді басып алу үшін қазақ қарулы жасақтарын бөлу болды, олар бірнеше қиыншылықтарды, соның ішінде көптеген қазақ қандастарының сонда тұратынын алға тартып, одан бас тартты (Хафизова, 1989: 166–168). Сонымен қатар, қытайлықтардың Орталық Азия қалаларына шабуыл жасау ниетінен бас тартқаны белгілі болды.

Бұл хаттан Абылай мен Әбілмәмбетке осы мұсылман өлкесінен қожалар келгенін байқауға болады. Олар қазақ билеушілерінен қытайлардың езгісіне қарсы жасақпен көмектесуін өтінді. Және олар Қазақстан тарапын циндік тауарларына алданып қалмауға көндіруге тырысты. Яғни, ықпалды қожалардың бастамасымен мұсылмандық блок құру әрекеті болды.

Одан кейінгі жылдары Абылайдың Қытаймен елшілік байланысы нығая бастады, бұл 1771 жылы Әбілмәмбет ханның орнына Абылайдың жалпықазақ ханы болып сайлануымен байланысты. Осылайша, Құлсары батыр 1773 жылы 3 қыркүйекте Петр-Павел бекіністерінің қолбасшысы генерал-майор С.К. Станиславскийге хан Абылайдың ордасына Цин империясынан император сарайында аманат болып отырған ұлы Әділдің оралғанын хабарлады (ООТА. 1-қ. 1-т. 1-іс, 182: 174–175-п.).

Хан Абылай билігінің соңғы жылдарында оның Ресеймен қарым-қатынасы (бұрынғы Цин империясымен байланысының күшеюі аясында) нашарлай бастады. Ең бастысы: Ресей империясы оны жалпы қазақ ханы деп мойындағысы келмеді. Оның үстіне оны тұтқындап, орнына басқа сұлтандарды, тіпті батырларды қою әрекеттері де дала заңдарына мүлдем сәйкес келмейтін. Осындай жағдайларда Абылай Ресей империясын өзіне айтарлықтай жеңілдіктер жасауға және алуға мәжбүрлеу үшін Цин империясына біршама жақындауға тырысты. Бұл жағдайды Күлебақи-батырдың Петр-Павел бекінісіндегі қолбасшы, бригадир С.В. Сумороковке 1778 жылы 16 қаңтардағы хатынан көруге болады, онда Күлебақи-батыр Абылай ханның өзіне бағынышты қазақтармен бірге Ресей империясымен сауда қатынасын тоқтатып, Цин бодандығына өтуді қалайтынын хабарлайды (РИССА. 1-қ. КҚД, 1758. 212-іс. 56-п.).

Бұл ретте қазақ батыры Ресей империясының билігіне мойынсұнып, Абылайдан кету белгілерін білдіріп қана қоймай, өз билеушісін «миы жоқ» деп қорлап, империядан жеңілдіктер мен сыйақылар алғысы келгені көрінеді (ООТА. 1-қ. 1-т. 212-іс. 56-п.).

Айтқандай, сол батыр Абылайға капитан Бреховпен және Байжігіт-Мұрзамен бірге барып, ханның Цин императорымен жасырын «қарым-қатынасы» және оның Ресей империясына қатысты тұрақсыздығы туралы да хабарлағанын оның Сумороковтың атына 1778 жылғы

25 ақпандағы хатынан көруге болады. Осы хабар бойынша Абылай император Цяньлунға қалмақ ноянын хатпен және өзімен бірге бес қазақты елшілік миссиясы ретінде жібереді (ООТА. 1-қ. 1-т. 212-іс. 161–164 п.). Ресей империясы Абылайды орнынан алып тастауға, тіпті тұтқынға алуға және оның орнына атығайлық батыр Күлебақиді отырғызуға әрекет жасады (Сирик, 2018: 5).

1780 жылы күзде Абылай дүниеден өтті. Онымен бірге Циндік Қытаймен байланыстар тоқтатылуы керек сияқты еді. Бірақ жақсы қарым-қатынасты сақтау дәстүрі Уәли сұлтан тұлғасында жалғасын тапты.

Абылай хан Ресей империясымен және Цин империясымен екіжақты дипломатия арқылы өз билігін сақтап қалды. Ол қайтыс болғаннан кейін үлкен ұлы Уәли ханның бұрынғы саясатын жалғастыра берді. Уәли ханға бағынышты қазақтардың Цин империясына дипломатиялық миссиялары мен Цяньлун мен Цзяцин императорларынан елшіліктердің келуі Абылай кезіндегідей жиілікте болмаса да, жалғасын тапты. Жаңа ханның сайлануын тексеру туралы есептердің материалдарында Уәлидің «хань» титулының мұрагерлігін тануға байланысты іс-шараларға қатысқан Цин дипломатиялық миссиясы да аталды.

Цин императоры Цяньлунның соңғы кезге дейін Абылаймен қарым-қатынасын сақтағанын хан қайтыс болғаннан кейін 1781 жылы 27 шілдеде жазған хатында императордың ұлы Уәлиге көңіл айтып, еске алу рәсімін өткізу туралы хабарлауы дәлел. Императорға Тарбағатай шенеуніктері хабарлағандай, Абылай ауыр науқастан қайтыс болды. Император Цяньлун Уәли туралы жақсы біліп, оның болмысын терең түсінген еді, және қазақ халқының билеушісі болу үшін оның бойындағы барлық қасиеттер бар екенін түсінді. Өзінің грамотасында ол Уәлидің Бейжіңде соңғы болған уақыты мен Аспан империясының билеушісінен алған жақсылық белгілерін айтады. Абылайдың үлкен ұлы ретінде Цяньлун Уәлиге қазақ жеріне шенеуніктерін «сый-сияпаттармен» жіберіп, қазақ ханы атағын мұрагер етуді бұйырды. Көрсетілген рақымшылдыққа жауап ретінде Уәли өз бауырларымен бірге қазақтарды «қатаң тыйып», билеп-төстеуге, көршілерімен татулық пен достық қарым-қатынасты сақтауға және шиеленіс жағдайларына жол бермеуге тиіс еді (Жанаев, 2013: 31). Сөйтіп, император тұлғасындағы Цин империясы Уәлиді келесі қазақ билеушісі деп сөзсіз мойындады. Цин империясынан хан сайлаудың ресми рәсіміне 300 адамнан тұратын сансыз және мол сыйлықтары бар маңызды елшілік келіп, Уәлиге құрмет сөздерін білдіріп, хан болып сайлануымен құттықтады (РИССА. 122-қ. 1786-т. 3-іс. 9-п.).

Мұны Ресей империясы жақсы білді. Мәселен, 1781 жылғы 19 қарашадағы баяндамасында Ямышев бекінісінің коменданты полковник Н.С. Федцов Сібір шебіндегі әскерлердің қолбасшысы генерал-майор Н.Г. Огаревке Уәли ханға Цин елшілігі туралы жазған болатын. 18 қарашада Күлебақ батырдың өзі Н.С. Федцовке Цин елшісінің Ертіс бекіністеріне жақын жерде тұрақтағанын айтты. Елші Цин патша сарайының қайтыс болған Абылайдың орнына Уәлиді хан ретінде танығанын хабарлап келді. Уәли ақсақалдарды шақырып, хабар алу үшін елшіге қарай бет алды, ал Күлебақ батыр хабармен Ямышев бекінісіне барды (Хафизова, 1989: 243–244).

Қытайлардың қайтыс болған ханды еске алу рәсімін жасағаны анық. Жаңа ханның өзі қытайлық миссиялардың ешқайсысын жасырмады. Хан Уәлидің генерал-майор Н.Г. Огаревке жазған 1781 жылы 30 қарашадағы хатынан мынаны байқауға болады: «Күзде 300 адамнан тұратын Цин елшілігі Баянауыл шатқалына көптеген сыйлықтармен келді. Уәли Баянауылға ас беру үшін аттанды, ал жайлауда оның орнына ағасы Шыңғыс сұлтан қалды» (Хафизова, 1989: 244).

Сібір шебіндегі әскерлердің қолбасшысы генерал-майор Н.Г. Огарев 1782 жылы 22 қаңтарда Сыртқы істер алқасына жазған баяндамасында Цин елшілерінің Абылайды еске алғаны және оның ұлы Уәлиді хан етіп бекіткені туралы егжей-тегжейлі жазған. Уәли ханның император елшілерімен хан титулын бекіту мақсатында кездескені хабарланды. 130 адам, елшілікке сый-сияпат, заттар, азық-түлік тиелген 50 түйе келгені баяндалды. Уәлиді ақ киізге көтеріп,

100 бас қой құрбандыққа шалынып, қағаз ақшаны өртеумен ас берілді (Хафизова, 1989: 245–246).

Қайтар жолға Цин елшілігі Уәли ханның інісі Шығай сұлтан бастаған дипломатиялық өкілдікпен бірге хан патентін алып, императорға жеке алғысын, сондай-ақ жылқы түріндегі сыйлықтарын жеткізу үшін жолға шықты (Хафизова, 2019: 157).

Қорытынды

XVIII ғасырдың аяғында Орта және Кіші жүз қазақтарының бір бөлігі Цин империясының бодандығын қабылдап, Тарбағатайдың, Іле және Моңғол Алтайының жайылымдық жерлеріне, өзен аңғарына қол жеткізді. Онда Цин империясы жоңғарлардан азат етілген жерлерге қазақтардың оралмауы үшін Абылаймен келіссөздер кезінде әскери бекіністерді орнатқан болатын.

Тағдырдың жазуымен Абылай тарихта қазақтың соңғы аға ханы ретінде қалды, ол қайтыс болғаннан кейін қазақтың аса ықпалды хандары мен сұлтандарының Ресей мен Цин империяларының және Орталық Азия мемлекеттерінің геосаяси мүдделеріне белсене араласуы нәтижесінде бұл институттың Даладағы үш ғасырға жуық өмір сүру дәстүрі ақыры тоқтады. Абылай өзінің екі империяның бағыныштысы ретіндегі құқықтық мәртебесін Орта және Ұлы жүзде өзіндік саяси бағытын жүргізу үшін шебер пайдаланды және осы прагматикалық ұстанымының арқасында қазақтар арасындағы ықпал ету аясын едәуір кеңейтті. Абылай дана саясаткер, дарынды қолбасшы, көрнекті дипломат болды. Елу жыл бойы Орта жүзде және онымен қатар жиырма жылдай Ұлы жүздің көптеген тайпалары мен руларында билік жүргізе отырып, ол Даланың солтүстік, орталық және оңтүстік-шығыс аймақтарында саяси тұрақтылықты қамтамасыз етіп, Орта және Жоғарғы Ертіс өңіріндегі және Жетісудағы қазақ рулары мен тайпаларының көшіп-қону аумағын кеңейте алды және қазақтардың Ресеймен, Цин империясымен және Орта Азия хандықтарымен арасында салыстырмалы түрде тұрақты сауда-экономикалық байланыстар орнатты.

Sources

AFPRES — Archive of the Foreign Policy of the Russian Empire. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Repository of foreign policy documents of the Russian Empire

HAOR — Historical Archive of the Omsk Region (BU ISA), Omsk, Russian Federation

SAOR — State Archives of the Orenburg Region. Orenburg, Russian Federation

Дереккөздер

ООМА — Орынбор облысының мемлекеттік архиві Орынбор қ., Ресей Федерациясы

ООТА — Омбы облысының тарихи архиві Омбы қ., Ресей Федерациясы

РИССА — Ресей империясының сыртқы саясат архиві РФ СІМ Ресей империясы сыртқы саясат құжаттарының қоры. Мәскеу қ., Ресей Федерациясы

References

Akimbekov, 2018 — *Akimbekov S.* Kazakhstan v Rossiiskoi imperii [Kazakhstan in the Russian Empire]. Almaty: Institute of Asian Studies, 2018. 503 p. (In Russ.).

Andreev, 1998 — *Andreev I.G.* Opisanіye sredney ordy kirgiz-kaysakov [Description of the middle horde of the Kirghiz-Kaysaks]. Almaty: Gylım baspasy, 1998. 36 p. (In Russ.).

Ayaganov, 1993 — *Ayaganov B.* Gosudarstvo Kazakhstan: evolyutsiya obshchestvennykh sistem [The State of Kazakhstan: the evolution of social systems]. Almaty: Zhazushy, 1993. P. 31. (In Russ.).

Bekmakhanov, 2010 — *Bekmakhanov S.M.* Zhizn' zamechatel'nykh lyudey [The lives of wonderful people]. Moscow: Molodaya gvardia, 2010. P. 31. (In Russ.).

Erofeeva, 2014 — *Erofeeva I.V.* Epistolyarnoe nasledie kazahskoj pravyyashchej elity 1675–1821 gg. Sbornik istoricheskikh dokumentov. V 2 t.: Pis'ma kazahskikh pravitelej. 1675–1780 gg. [Epistolary heritage of the Kazakh ruling elite of 1675–1821. Collection of historical documents. In 2 vol. Vol. 1: Letters of Kazakh rulers. 1675–1780]. Almaty: AO ABDI Kompani, 2014. Vol. 1. 696 p. (In Russ.).

Hafizova, 1989 — *Hafizova K.SH.* Cinskaya imperiya i kazahskie hanstva. Vtoraya polovina XVIII – pervaya tret' XIX v. V 2 ch. [Qing Empire and Kazakh Khanates. Second half of the 18th – first third of the 19th centuries. At 2 o'clock]. Alma-Ata: Nauka, 1989. Vol. 1. 216 p. (In Russ.).

Hafizova, 1989 — *Hafizova K.SH.* Cinskaya imperiya i kazahskie hanstva. Vtoraya polovina XVIII – pervaya tret' XIX v. V 2 ch. [Qing Empire and Kazakh Khanates. Second half of the 18th – first third of the 19th centuries. At 2 o'clock]. Alma-Ata: Nauka, 1989. Vol. 2. 227 p. (In Russ.).

Hafizova, 2019 — *Hafizova K.SH.* Stepnye vlastiteli i ih diplomatiya v XVIII–XIX vekah [Steppe rulers and their diplomacy in the 18th–19th centuries]. Nur-Sultan: KISI at the President of the Republic of Kazakhstan, 2019. 480 p. (In Russ.).

Kenesarin, 1992 — *Kenesarin A.* Sultanı Kenesarı i Sızdık [Sultans of Kenesary and Syzdyk]. Alma-Ata: Zhalyn Publishing House, 1992. 55 p. (In Russ.).

Michael, 2015 — *Michael G. Chang.* The Emperor Qianlong's Tours of Southern China: Painting, Poetry, and the Politics of Spectacle. The Asia-Pacific Journal. Japan Focus, 2015. Vol. 13. Issue 8. No. 3. Pp. 1–20.

Moiseev, 1988 — *Moiseev V.A.* Nekotorye voprosy kazahsko-dzyngarskikh otnosheni v sovetskoj istoriografii [Some issues of Kazakh-Dzungar relations in Soviet historiography] // Voprosy istoriografii i istochnikovedeniya Kazahstana [Issues of historiography and source study of Kazakhstan]. Alma-Ata, 1988. Pp. 134–150. (In Russ.).

Onuma, 2014 — *Onuma T.* Dispatch of the Nusan Mission: The Negotiations between Qing and Ablay in 1757. Azia Bunkashi Kenkyu, 2014. No. 14. Pp. 1–20.

Sirik, 2018 — *Sirik V.A.* Sultany i batyry Srednego zhuza (vtoraya polovina XVIII v.). Sbornik dokumentov [Sultans and batyrs of the Middle Zhuz (second half of the 18th century). Collection of documents.]. Almaty: Litera-M, 2018. 560 p. (In Russ.).

Sirik, 2020 — *Sirik V.A.* Iz istorii Velikoj stepi (poslednyaya chetvert' XVIII v.) [From the history of the Great Steppe (last quarter of the 18th century)]. Almaty: Litera-M, 2020. 544 p. (In Russ.).

Suleimenov, 1983 — *Suleimenov R.B.* Vneshnepoliticheskie svyazi Kazahstana XVI–XVIII vv. v sovetskoj istoriografii [Foreign policy relations of Kazakhstan in the 16th–18th centuries. in Soviet historiography] // Kazahstan, Srednyaya i Sentralnaya Azia v XVI–XVIII vv. [Kazakhstan, Central and Central Asia in the 16th–18th centuries]. Alma-Ata, 1983. Pp. 8–34. (In Russ.).

Suleimenov, Moiseev, 2001 — *Suleimenov R.B., Moiseev V.A.* Abylay-khan: vneshnyaya i vnutrennyaya politika [Ablay Khan: foreign and domestic policy]. Alma-Ata: Zhazushy, 2001. 78 p. (In Russ.).

Zhanaev, 2013 — *Zhanaev B.T.* Istoriya Kazahstana v dokumentah i materialah: Al'manah. V 3 t. [History of Kazakhstan in documents and materials: Almanac. In 3 volumes]. Karaganda: PK Ekozhan, 2013. Vol. 3. 496 p. (In Russ.).

Zlatkin, 1983 — *Zlatkin I.Ia.* Istoria Dzyngarskogo hanstva [History of the Dzungar Khanate]. Moscow: Nayka, Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury, 1983. 330 p. (In Russ.).

Әдебиеттер тізімі

Акимбеков, 2018 — *Акимбеков С.* Казахстан в Российской империи. Алматы: Институт азиатских исследований, 2018. 503 с.

Андреев, 1998 — *Андреев И.Г.* Описание средней орды киргиз-кайсаков. Алматы: Ғылым баспасы, 1998. 36 с.

Аяганов, 1993 — *Аяганов Б.* Государство Казахстан: эволюция общественных систем. Алматы: Жазушы, 1993. 31 с.

Бекмаханов, 2010 — *Сарсеке М.* Бекмаханов. Жизнь замечательных людей. Москва: Молодая гвардия, 2010. 31 с.

Ерофеева, 2014 — *Ерофеева И.В.* Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675–1821 гг. Сборник исторических документов. В 2 т. Т. 1: Письма казахских правителей. 1675–1780 гг. Алматы: АО АБДИ Компани, 2014. 696 с.

Жанаев, 2013 — *Жанаев Б.Т.* История Казахстана в документах и материалах: Альманах. В 3 т. Караганда: ПК Экожан, 2013. Т. 3. 496 с.

Златкин, 1983 — *Златкин И.Я.* История Джунгарского ханства. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1983. 330 с.

Кенесарин, 1992 — *Кенесарин А.* Султаны Кенесары и Сыздык. Алма-Ата: Жалын, 1992. 55 с.

Моисеев, 1988 — *Моисеев В.А.* Некоторые вопросы казахско-джунгарских отношений в советской историографии // Вопросы историографии и источниковедения Казахстана. Алма-Ата, 1988. С. 134–150.

Сирик, 2018 — *Сирик В.А.* Султаны и батыры Среднего жуза (вторая половина XVIII в.). Сборник документов. Алматы: Литера-М, 2018. 560 с.

Сирик, 2020 — *Сирик В.А.* Из истории Великой степи (последняя четверть XVIII в.). Алматы: Литера-М, 2020. 544 с.

Сулейменов, 1983 — *Сулейменов Р.Б.* Внешнеполитические связи Казахстана XVI–XVIII вв. в советской историографии // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI–XVIII вв. Алма-Ата, 1983. С. 8–34

Сулейменов, Моисеев, 2001 — *Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А.* Аблай-хан: внешняя и внутренняя политика. Алма-Ата: Жазушы, 2001. 78 с.

Хафизова, 1989 — *Хафизова К.Ш.* Цинская империя и казахские ханства. Вторая половина XVIII – первая треть XIX в. В 2 ч. Алма-Ата: Наука, 1989. Ч. 1. 216 с.

Хафизова, 1989 — *Хафизова К.Ш.* Цинская империя и казахские ханства. Вторая половина XVIII – первая треть XIX в. В 2 ч. Алма-Ата: Наука, 1989. Ч. 2. 227 с.

Хафизова, 2019 — *Хафизова К.Ш.* Степные властители и их дипломатия в XVIII–XIX веках. Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2019. 480 с.

Michael, 2015 — *Michael G. Chang.* The Emperor Qianlong's Tours of Southern China: Painting, Poetry, and the Politics of Spectacle // *The Asia-Pacific Journal. Japan Focus*, 2015. Vol. 13. Issue 8. No. 3. Pp. 1–20.

Onuma, 2014 — *Onuma T.* Dispatch of the Nusan Mission: The Negotiations between Qing and Ablay in 1757 // *Azia Bunkashi Kenkyu*, 2014. No. 14. Pp. 1–20.

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Ахметова Ж., Эгамбердиев М., Әбікей А.	
ТҮРКІСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН МЕЖЕЛЕНУ ТАРИХЫНАН.....	7
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т.	
ҚАЗАҚСТАН КИНЕМАТОГРАФИСТЕР ОДАҒЫНЫҢ СОҒЫСТАН KEЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (1946–1970).....	24

ТАРИХ

Әбдікұлова Г., Төлєнова З.	
КҮНДЕЛІКТІ ӨМІР ТАРИХЫНЫҢ КӨЗДЕРІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗЕРТТЕУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	37
Бейсембаева А.Р.	
XVII ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ҚАТЫНАСТАРДЫҢ KEЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ: АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....	52
Беркінбаев О.У.	
АБЫЛАЙ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДА МАНЬЧЖУР ӘУЛЕТІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ...	67
Жұматай С.	
ӘБІЛМӘМБЕТ ПЕН АБЫЛАЙДЫҢ РЕСЕЙ ПРОТЕКТОРАТЫН ҚАБЫЛДАУ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН БАРЫСЫ (1740 Ж.) ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ.....	83
Қабылдинов З.Е.	
СҰЛТАН СҰЛТАНМАМЕТТИҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ KEЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ 30–50 ЖЫЛДАРЫ).....	94
Қали А.Б.	
XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ЖЕТІСУ ЖЕРІНЕ ТАТАРЛАРДЫҢ ҚОНЫСТАНУ ТАРИХЫНАН.....	111
Қуанбай О.	
АБЫЛАЙ СҰЛТАННЫҢ ШЕКАРАЛЫҚ АЙМАҚТАҒЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ САЯСАТЫ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ 30–40 жж.).....	124
Қоңырова А.М.	
РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ОРЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ).....	142
Рахимова Қ.Д., Батырхан Б.Ш.	
МҰХАММЕД ӘЛИ ФОРУГИДІҢ ИРАНДА ЖАҢА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ОРТА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ.....	154
Рысқұлов Т.А.	
ОРТА ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫ МЕН РЕСЕЙ АРАСЫНДАҒЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ОРНАУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ АБЫЛАЙ ХАННЫҢ РӨЛІ (1730–1750 ЖЖ).....	169
Тоқболат С.Т., Жүрсінбаев Б.А., Жұбанышов Б.Т.	
ДАЛА ЖОРЫҒЫ: 1839 ЖЫЛҒЫ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ХИУА ЖОРЫҒЫНДАҒЫ КІШІ ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ РӨЛІ.....	184
Торайғыров Е.М.	
ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ, ӘУЛЕТТІК ЖӘНЕ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫ.....	202
Мұхатова О.Х., Доскараева А.А., Сисенбаева А.А.	
ОТЫНШЫ ӘЛЖАНОВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	218
Ноури М., Жеңіс Ж., Ализәде	
XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНАН ИРАНҒА РЕЗА ШАХТАН БАСТАП БҮГІНГІ КҮНГЕ ДЕЙІН ҚОНЫС АУДАРУЫ.....	234

АНТРОПОЛОГИЯ

Досымбетов Н.А.	
ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДЕГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР НӘТИЖЕСІМЕН).....	247
Сейтхан Ш.	
МОҢҒОЛДАРДЫҢ ЖЫЛҚЫҒА ҚОЛДАНАТЫН ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ ТАҢБАЛАУ ДӘСТҮРЛЕРІ.....	261

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Ахметова Ж., Эгамбердиев М., Абикей А. ИЗ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗМЕЖЕВАНИЯ ТУРКЕСТАНА.....	7
Сатбай Т.Я., Жолдасұлы Т. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА КИНЕМАТОГРАФИСТОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1946–1970).....	24

ИСТОРИЯ

Абдыкулова Г., Толенова З. МНОГОМЕРНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: ОПЫТ КАЗАХСТАНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	37
Бейсембаева А.Р. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОНЦЕ XVII – СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКОВ: НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ.....	52
Беркинбаев О.У. АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ В СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКА.....	67
Жуматай С. ПРИНЦИПЫ И ХОД ПРИНЯТИЯ РОССИЙСКОГО ПРОТЕКТОРАТА АБУЛМАМБЕТОМ И АБЫЛАЕМ (1740 г.) И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ.....	83
Кабульдинов З.Е. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУЛТАНА СУЛТАНМАМЕТА (30–50 ГОДЫ XVIII ВЕКА).....	94
Кали А.Б. ИЗ ИСТОРИИ ЗАСЕЛЕНИЯ ТАТАР СЕМИРЕЧЬЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА.....	111
Куанбай О. ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СУЛТАНА АБЛАЯ В ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЕ (30–40-е годы XVIII ВЕКА).....	124
Коньрова А.М. ПОЛИТИКА РУСИФИКАЦИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ (НАЧАЛО XX ВЕКА)....	142
Рахимова К.Д., Батырхан Б.Ш. РОЛЬ МУХАММЕДА АЛИ ФОРУГИ В ФОРМИРОВАНИИ НОВОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СРЕДЫ В ИРАНЕ.....	154
РОЛЬ АБЫЛАЯ В УСТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА С РОССИЕЙ В 1730–1750-Х ГГ.....	169
Токболат С.Т., Джурсунбаев Б.А., Жубанышов Б.Т. ПОХОД ПО СТЕПИ: РОЛЬ КАЗАХОВ МЛАДШЕГО ЖУЗА В ХИВИНСКОМ ПОХОДЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ 1839 ГОДА.....	184
Торайгыров Е.М. КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ, ДИНАСТИЙНЫЕ И ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ.....	202
Мухатова О.Х., Доскараева А.А., Сисенбаева А.А. ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ВЗГЛЯДЫ ОТЫНШЫ АЛЖАНОВА.....	218
Ноури М., Жеңіс Ж., Ализиде ИРАНСКИЕ КАЗАХИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ 1930-Х ГОДОВ С МАНГЫСТАУ: СО ВРЕМЕН РЕЗА ШАХА ДО НАШИХ ДНЕЙ.....	234

АНТРОПОЛОГИЯ

Досымбетов Н.А. КУЛЬТУРА ЗЕМЛЕДЕЛИЯ КАЗАХОВ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКАХ (ОПЫТ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ).....	247
Сейтхан Ш. МОНГОЛЬСКИЕ КЛЕЙМА ДЛЯ ЛОЩАДЕЙ И ТРАДИЦИИ ДЕЛАТЬ КЛЕЙМА.....	261

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Akhmetova Zh., Egamberdiyev M., Abikey A. FROM THE HISTORY OF NATIONAL-TERRITORIAL DEMARCATION OF TURKESTAN.....	7
Satbay T., Zholdassuly T. THE ACTIVITIES OF THE UNION OF CINEMATOGRAPHERS OF KAZAKHSTAN IN THE POSTWAR YEARS (1946–1970).....	24

HISTORY

Abdykulova G., Tolenova Z. MULTIFACETED SOURCES OF EVERYDAY HISTORY: THE EXPERIENCE OF KAZAKHSTANI RESEARCH.....	37
Beisembayeva A.R. CERTAIN ASPECTS OF THE KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS IN THE LATE XVII – MIDDLE XVIII CENTURIES: BASED ON ARCHIVAL SOURCES.....	52
Berkinbayev O.U. ABYLAI AND HIS RELATIONSHIP WITH THE MANCHU DYNASTY IN THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY.....	67
Zhumatay S. PRINCIPLES AND COURSE OF THE ADOPTION OF THE RUSSIAN PROTECTORATE BY ABULMAMBET AND ABYLAI (1740) AND ITS CONSEQUENCES.....	83
Kabuldinov Z.E. SOME ASPECTS OF THE LIFE AND WORK OF SULTAN SULTANMAMET (1730s–1750s).....	94
Kali A.B. FROM THE HISTORY OF THE TATAR SETTLEMENT TO ZHETYSU IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY.....	111
Kuanbay O. DIPLOMATIC POLICY OF SULTAN ABLAI IN THE BORDER AREA (1730s–1740s).....	124
Konyrova A. RUSSIFICATION POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIELD OF EDUCATION (EARLY 20th CENTURY).....	142
Rakhimova K., Batyrkhan B. THE ROLE OF MUHAMMAD ALI FOROUGI IN THE FORMATION OF A NEW INTELLECTUAL ENVIRONMENT IN IRAN.....	154
Ryskulov T. THE ROLE OF ABYLAI IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF TRADE RELATIONS BETWEEN THE KAZAKHS OF THE MIDDLE ZHUZ AND RUSSIA IN THE 1730S–1750S.....	169
Tokbolat S., Dzhursunbayev, Zhubanyshov B. CAMPAIGNING ACROSS THE STEPPE: THE VITAL ROLE OF THE JUNIOR ZHUZ KAZAKHS IN IMPERIAL RUSSIA'S 1839 KHIVA CAMPAIGN.....	184
Toraigyrov Y.M. KAZAKH-JUNGAR DIPLOMATIC, DYNASTY AND TRADE RELATIONS.....	202
Mukhatova O. Kh., Doskarayeva A.A., Sisenbayeva A.A. EDUCATIONAL ACTIVITIES AND VIEWS OF OTYNSHY ALZHANOV.....	218
Nouri M., Zhengis Zh., Alizade THE RESETTLEMENT OF KAZAKHS FROM THE MANGISTAU REGION TO IRAN IN THE 1930-s FROM THE TIME OF REZA SHAH TO THE PRESENT DAY.....	234

ANTHROPOLOGY

Dossymbetov N.A. AGRICULTURAL CULTURE OF KAZAKHS IN FOLKLORE DATA (EXPERIENCE OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH).....	247
Syeitkhan Sh. TYPES OF BRANDS (TAMGA) USED BY MONGOLIANS ON HORSES AND THE BRANDING TRADITIONS.....	261

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми

журналы 2024. 11 (1)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Копеева С.Ж.

Жарияланған күні: 25.03.2024.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым
комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМҚ

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ
РМҚ Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй